

УДК 94:930(477) «1861/1914»

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-156-188

**THE CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL
SOURCES AS A COMPONENT OF SCIENTIFIC
COMMUNICATION ABOUT THE PROBLEMS OF STATE
REGULATION OF MONEY CIRCULATION AND
ACTIVITIES OF FINANCIAL-CREDIT INSTITUTIONS IN
THE DNIEPER UKRAINE IN THE POST-REFORM
PERIOD**

**СУЧАСНІ ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЯК
СКЛАДОВА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ПРОБЛЕМ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ
УСТАНОВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В
ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД**

**СОВРЕМЕННЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ
ИСТОЧНИКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАУЧНОЙ
КОММУНИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМАМ
ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В
ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЕ В ПОРЕФОРМЕННЫЙ
ПЕРИОД**

Алла Істоміна,

Директор Видавничого дому
«АДЕФ-Україна»,
здобувачка кафедри
історії України
istomina@adef.com.ua
ORCID: 0000-0003-4874-9179
Національний педагогічний
університет імені
М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ,
Україна, 01601

Alla Istomina,

The Director of the Publishing
House «ADEF-Ukraine»,
Postgraduate of Department of
the History of Ukraine
istomina@adef.com.ua
ORCID: 0000-0003-4874-9179
National Pedagogical
Dragomanov University,
9 Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine,
01601

ABSTRACT

The article considers modern historiographical sources as a component of scientific communication relating to problems of state regulation of monetary circulation and activity of financial and credit institutions in Dnieper Ukraine during the post-reform period. It is emphasized that these scientific works are dealing with relevant and debatable issues, and the authors through their researches communicating with other researchers and trying to justify their points of view.

It is proved that the problems of money circulation and activity of banking and credit institutions in the territory of Dnieper Ukraine in the post-reform period have become the subject of research in the works of many modern scholars. However, some issues of monetary circulation in the provinces of Dnieper Ukraine, in particular, the peculiarities of monetary reforms, the purchasing power of money, the attitude of the population to currency, and the struggle of power institutions with false coins, have been still poorly studied in modern historiography. At the same time, not only historians but also lawyers and economists are studying banking problems. This is due to the applied nature of such research, because studying the experience of banking institutions, sometimes even negative ones, can be taken into account in solving the problems of the present, which is what experts emphasize. Thus, the problems of monetary circulation and activity of banking institutions in the territory of Dnieper Ukraine in the post-reform period are reflected in a number of historiographical sources, which are an extremely important component of modern scientific communication.

Keywords: *scientific communication, historiographical sources, money circulation, banking and credit institutions, Dnieper Ukraine, post-reform period.*

Постановка проблеми. Питання історії Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відображені у низці історіографічних джерел, які становлять собою надзвичайно важливу складову сучасної наукової комунікації. Як слушно зазначає Т. Ярошенко «важливим джерелом у системі наукової комунікації, її найбільш успішним та вдалим

засобом, як відомо, є науковий журнал – першоджерело для опублікування наукових ідей, теорій, результатів досліджень, місце для критичного розгляду нових ідей тощо»(Ярошенко, 2006:18). Окрім наукових журналів, до вагомих джерел наукової комунікації у сучасному інформаційному світі, на наше переконання, належить увесь корпус різнопланових історіографічних джерел – наукових праць дослідників тієї чи іншої проблеми. Адже саме в наукових працях розглядаються актуальні та дискусійні питання; автори через свої дослідження комунікують із іншими дослідниками, намагаючись аргументувати свою точку зору. Сучасна історіографія державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період є однією із таких важливих наукових проблем.

Аналіз досліджень. Необхідно зауважити, що спеціальних узагальнюючих історіографічних досліджень, присвячених розгляду зазначеного питання, практично немає. У сучасній історіографії проблеми державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період переважно залишаються поза увагою науковців.

Мета статті – розгляд особливостей наукового осмислення окремих аспектів державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період.

Методологія даного дослідження ґрунтується на принципах історизму, науковості та об'єктивності. Вивчення зазначеної проблеми здійснено із комплексним застосуванням загальнонаукових (аналізу, синтезу, конкретизації) та історіографічних методів (конкретного історіографічного аналізу та синтезу), а також з урахуванням того, що дана проблема належить до актуальних питань історіографії економічної історії України(Орлик, 2011).

Виклад основного матеріалу. Дослідники та громадські діячі зацікавилися проблемами державного регулювання грошового обігу та питаннями організації фінансово-кредитної системи у Російській імперії з середини XIX століття, коли

виникла необхідність в удосконаленні та реформуванні існуючих на той час державних фінансів у сфері грошового обігу та з'явилася потреба у державному регулюванні приватних фінансів в умовах прискореного розвитку капіталістичних відносин. Одним із визначальних елементів фінансової політики у сфері грошового обігу можна вважати грошову реформу, проведену за часів міністра фінансів Російської імперії С. Ю. Вітте у 1895-1897 рр., внаслідок якої було введено золотий монометалізм. Тож у науковому середовищі фінансистів, економістів та юристів уже понад століття триває дискусія щодо необхідності, доцільності та механізму проведення указаної реформи. Адже ця грошова реформа зазнала серйозних випробувань світовою фінансово-промисловою кризою 1899-1902 рр., в умовах якої почали виявлятися її слабкі сторони та неспроможність аграрної російської держави утримати «золотий блиск» монометалізму у її «дерев'яній» грошовій системі. Не менш вагомою науковою проблемою сучасної історіографії є необхідність дослідження банківської системи в Російській імперії в цілому та в Наддніпрянській Україні зокрема, адже саме банки відігравали важливу роль у становленні капіталістичних відносин та реалізації фінансової політики уряду Російської імперії. У 1860 р. було створено Державний банк Російської імперії, головне завдання якого полягало у регулюванні грошового обігу та укріпленні фінансової системи держави. Капіталістична економіка українських губерній характеризувалася значними темпами зростання, тому саме у цих регіонах Російської імперії створюються і активно розвиваються акціонерні комерційні банки різних типів та різні небанківські фінансово-кредитні установи (товариства взаємного кредиту, товариства малого кредиту тощо).

Отже, проблеми грошового обігу, фінансово-кредитної системи та банківництва Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. стали важливими темами статей і монографій багатьох сучасних авторів, зокрема, А. С. Бойко-Гагаріна (Бойко-Гагарін, 2017, 2019), В.О. Венгерської (Венгерська, 1997, 1998), Т. І. Дерев'янкін та О. Д. Сайкевич (Дерев'янкін, Сайкевич, 2000),

Ю. О. Демешка (Демешко, 2013), І.В. Довжука (Довжук, 2013), О.М. Краснікова (Краснікова, 1999), С. З. Мошенського (Мошенський, 2014), В.М. Орлика (Орлик, 2003, 2007), С.В. Орлик (Орлик, 2012, 2015), Б. М. Орловського (Орловський, 1997), В. Савич (Савич, 2004), І. Г. Скоморович (Скоморович, 2004) та ін.

У XIX – на початку XX ст. – в період утвердження та розвитку капіталістичних відносин – під керівництвом міністрів фінансів Російської імперії (Д. О. Гурьєва, Є. Ф. Канкріна, М. Х. Рейтерна, М. Х. Бунге, С. Ю. Вітте) здійснювалася реформаторська діяльність, яка стала предметом дослідження у роботах сучасних українських науковців. Зокрема, С. В. Орлик (Орлик, 2013а, 2013b, 2015) розглядає проблеми впровадження грошової реформи, яка здійснювалася у 1862-1863 рр. під патронатом імперського міністра фінансів М.Х. Рейтерна. Авторка звернула увагу на те, що зазначену реформу було проведено із залученням значної зовнішньої позики на суму 15 млн фунтів стерлінгів, яка надавалася через посередництво банків «Н. М. Ротшильд і сини» в Лондоні та «Ротшильд і брати» в Парижі, відповідно в обіг надійшло додатково близько 88,5 млн крб «у дзвінкій монеті». Дослідниця наголосила на тому, що головною метою позики було підкріплення розмінного фонду кредитних білетів, але значні прорахунки Державного банку, пов'язані зі штучним підвищенням курсу кредитного рубля, призвели до того, що «протягом 1862 року прогнозний курс було протримано, але у 1863 році підвищення ціни кредитного (паперового) рубля призвело до спекуляції на ринку цінних паперів, а нестабільна політична ситуація (в т.ч. польське повстання 1863-1864 рр., негативний вплив селянської реформи 1861 р.) сприяли неконтрольованому вивезенню капіталу (золота) за кордон» (Орлик, 2013а: 259-260).

Про успішну грошово-кредитну політику російського уряду у період проведення селянської реформи йшлося у статті «Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України» В.Б. Молчанова, який стверджував, що заходи Державного банку, проведені з 1 травня 1862 р. по 1 листопада 1863 р. (міністр фінансів М.Х. Рейтерн – А.І.), зі здійснення

розміну кредитних білетів та вилучення з обігу 54,6 млн руб. паперових грошей, дозволили «певною мірою стабілізувати кредитно-грошовий ринок, який позитивно вплинув на зростання темпів промислового виробництва і добробуту населення в цілому»(Молчанов, 2011b:102).

У цілому досвід зазначеної грошової реформи та комплекс подальших урядових стабілізаційних заходів став у пригоді під час проведення наступних більш успішних грошових реформ, наприклад, реформи, здійсненої під керівництвом міністра С. Ю. Вітте (1895-1897 рр.), яка також стала предметом як історичних, так і економічних наукових досліджень. Зокрема, аналіз впливу грошової реформи, яка була проведена міністром фінансів С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.), на життєвий рівень населення підросійської України було здійснено у черговій статті В. Б. Молчанова (Молчанов, 2011b). Досліджуючи фінансовий стан Російської імперії, в умовах якого проводилася грошова реформа, що передбачала запровадження золотомонетного стандарту, автор дійшов висновку, що «введення золотої валюти зміцнило державні фінанси та стимулювало економічний розвиток Росії. На кінець ХІХ ст. за темпами зростання промислового виробництва імперія Романових обігнала європейські країни...», «реформа посилила розвиток промисловості й залізничного будівництва, що сприяло поліпшенню добробуту широких верств населення зокрема підросійських земель України. ... завдяки запровадженню золотого стандарту, кількість угод з купівлі-продажу землі в українських губерніях зросла у сотні разів. Це сприяло товаризації сільськогосподарського виробництва і розвитку промисловості», було ліквідовано інфляцію, «адже при вільному обміні паперових грошей на золото темпи зростання цін стали мінімальними» (Молчанов, 2011b:148).

Деякі загальні проблеми грошового обігу Російської імперії у пореформений період стали предметом наукових пошуків ряду зарубіжних дослідників. Зокрема, особливості становлення грошової системи в Російській імперії, а насамперед грошові реформи, детально розглядали російські дослідники С. О. Андрюшин (Андрюшин, 2004), В.Ю. Байбіков (Байбіков, 2014), І. М. Левічова (Левічова, 2004),

М. В. Мельников (Мельніков, 2008), Л. А. Муравйова (Муравйова, 2004, 2014), В. Л. Степанов (Степанов, 2004а, 2004b) та ін.

Щодо сучасних наукових студій, присвячених історії функціонування банківських установ на теренах Наддніпрянської України, то слід розрізнити два головних напрямки дослідження даного питання. З одного боку, розглядається розвиток банківської системи та роль Державного банку Російської імперії у формуванні та укріпленні державних фінансів, з іншого боку, вивчаються їхні функції у розвитку приватних фінансів (галузей економіки) країни.

Дослідниця В.О. Венгерська стала однією із перших сучасних українських науковців, які займаються дослідженням проблем історії банківництва в українських губерніях Російської імперії. Авторка вивчала питання утворення та діяльності державних банківських установ на Правобережній Україні в пореформений період (Венгерська, 1997) у контексті дисертаційного дослідження кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. (Венгерська, 1998).

У рамках дисертаційного дослідження І. Е. Новіковою було проведено аналіз розвитку банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) (Новікова, 2006а, 2006b, 2006с, 2007а, 2007b, 2009). У результаті авторка дійшла висновку, що банківська система, яка функціонувала на території українських губерній, порівняно з імперською в цілому, «характеризувалася більш розвинутою мережею іпотечних банків та банківських установ дрібного кредиту, в той час, як розвиток системи комерційних банків через загальну централізацію комерційного кредитного обороту в державі значно поступався загальноімперському. Однак, порівняно з іншими регіонами дореволюційної Росії, Україна мала більш розвинуту систему комерційного кредиту. <...> Українські банки мали більшу комерційну спрямованість своєї діяльності, тобто виступали як організатори оборотних капіталів своїх клієнтів», водночас спостерігався порівняно слабкий розвиток

в Україні системи місцевих акціонерних комерційних банків, які були залежні від філіалів загальноімперських банків (Новікова, 2009а:13). Окрім того, дослідниця розглянула юридичні особливості діяльності Земельного банку Херсонської губернії із використанням закладних, що належали польським землевласникам.

Деякі аспекти історії створення міських громадських банків у Російській імперії були розглянуті у працях українських дослідників Л. Донченко (Донченко, 2001), Д. Крохмалюка (Крохмалюк, 2000), В.І. Міщенко і Г. І. Карогод (Міщенко, Карогод, 1999), А. О. Ткаченка (Ткаченко, 2000, 2001, 2010). Зазначені науковці вивчали особливості створення міських громадських та комерційних банків у містах Наддніпрянської України, аналізували вплив політичних і економічних чинників на формування нормативно-правової бази їх діяльності. Зокрема, А. О. Ткаченко, вивчаючи створення та розвиток системи міських громадських банків, зазначив, що саме у другій половині ХІХ ст. вони набули значного поширення. Він зауважив, що міські громадські банки здебільшого створювалися у повітових містах, де зосереджувалися вільні кошти та були відсутні інші кредитні установи, що сприяло розвитку системи кредитування та пожвавлювало підприємницьке середовище окремих регіонів. Однак, як застерігав автор, «зловживання керівництва банків та внаслідок цього посилення контролю за їх діяльністю з боку держави, а також економічна криза середини 70-х рр. спричинили скорочення їх чисельності та зменшення обігу»(Ткаченко, 2010:215).

У межах свого дисертаційного дослідження І. С. Дружкова (Дружкова, 2004, 2005) розглянула діяльність кредитно-банківських установ на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. Певною мірою дотичним до вищезгаданого дослідження І. С. Дружкової можна вважати дисертаційне дослідження В. В. Шевченко (Шевченко, 2008а, 2008b, 2009, 2012), яка розглянула аналогічні проблеми на прикладі приватної банкірської діяльності на території Південної України ХІХ — початку ХХ ст. Авторка дослідила чинники, що впливали на становлення та розвиток банкірського

підприємництва; з'ясувала його характерні ознаки та форми здійснення; визначила роль банкірських установ у розвитку торгівлі, промисловості та інших галузей економіки тощо. Слід зазначити, що обидві авторки приділили значну увагу розвитку приватного банківництва в м. Одесі у період ХІХ — початку ХХ ст., розглядаючи різні аспекти цього процесу (Дружкова, 2006, 2001; Шевченко, 2010).

Питання створення та функціонування банківської системи на теренах українських земель в умовах розвитку капіталістичної економіки в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. розглядалися І. О. Шандрою (Шандра, 2012).

Про значну роль банківських кредитів, які отримували підприємства окремих галузей промисловості в українських губерніях як від приватних, так і від державних банківських установ у період ХІХ – початку ХХ ст., йдеться у монографіях українських вчених М. М. Москалюка (Москалюк, 2007, 2009, 2012) та В. О. Левицького (Левицький, 2018).

Питання розвитку банківського і небанківського кредитування на території Наддніпрянської України у другій половині ХVІІІ – на початку ХХ ст. детально розглянув дослідник економічної історії, економіст М. В. Орлик (Орлик, 2018, 2019а, 2019b). Зокрема, у статті «Розвиток банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» автор дослідив питання створення перших недержавних банків Наддніпрянщини, товариств взаємного кредиту та кредитних кооперативів, а також проаналізував механізм кредитування та дійшов висновку, що «саме недержавні банки Наддніпрянської України, зокрема Херсонський Земський Банк та Харківський Земельний Банк, стали прикладом для формування аналогічних банківських установ по всій імперії»(Орлик, 2019b:221).

Певні аспекти діяльності банківських установ на теренах Наддніпрянської України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. висвітлені в працях краєзнавця І. Рукавіцина (Рукавіцин, 2013а, 2013b).

Становлення та розвиток банківської системи в Російській імперії у цілому широко досліджуються **російськими та білоруськими науковцями**, зокрема:

Б. В. Ананьїчем (Ананьїч, 1991), К. А. Бруханчик (Бруханчик, 2011, 2019), К. А. Дроздовою (Дроздова, 2009), С. Д. Мартиновим (Мартинов, 1993), Л.А. Муравйовою (Муравйова, 2013), В. А. Погребінською (Погребінська, 2009), С. О. Саломатіною (Саломатіна, 2015), І. М. Шапкіним (Шапкін, 1999) та ін. Діяльність та історичний розвиток Державного банку Росії, становлення грошової системи у період ХІХ – на початку ХХ ст. під час проведення реформ і переходу від срібного до золотого монометалізму розглядав у своїх працях О. В. Бугров (Бугров, 2004, 2012, 2013). Регіональний підхід у висвітленні діяльності імперського Державного банку застосувала російська науковиця А. А. Ішкіна, яка свою дисертаційну роботу присвятила діяльності одного лише Уфімського відділення Державного банку Російської імперії у період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Ішкініна, 2010).

Діяльність ліберального державного діяча М. Х. Бунге на посаді міністра фінансів розглянули у своїх статтях Л. А. Муравйова (Муравйова, 2014) та М.А. Рогачевська (Рогачевська, 2017), які вивчали розвиток банківської системи Російської імперії (заснування у 1882 р. Селянського банку та у 1885 р. Державного дворянського земельного банку). Особливу увагу авторки звернули на фінансові заходи, проведені М. Бунге, (зокрема, щодо накопичення золотого запасу та урівноваження платіжного експортно-імпортного балансу країни, прийняття нового монетного закону від 17 грудня 1885 р. щодо карбування золотих і срібних грошей) зі зміцнення російського рубля, котрі заклали основу грошової реформи із запровадженням золотого монометалізму, яку здійснив у 1895-1897 рр. С. Ю. Вітте.

Створення міських громадських банків у Російській імперії в ХІХ ст. розглядали у своїх працях сучасні російські та білоруські дослідники Ю. Л. Грузицький (Грузицький, 2001), А. К. Кириллов (Кириллов, 2001), Г. Г. Кочисов (Кочисов, 2011), С. Петішкіна (Петішкіна, 1995) та ін. Всі вони наголошували на тому, що міські громадські банки у другій половині ХІХ ст. були головними інвесторами та кредиторами промисловості і торгівлі, сприяли активізації підприємництва та розвитку міст Російської імперії.

Необхідно також зазначити, що у працях російських науковців-початківців намітилася тенденція до екстраполяції результатів дослідження діяльності фінансових інститутів. Наприклад, А. Я. Васильєв (Васильєв, 1998) у своїй дисертації дослідив діяльність банків Новгородської губернії за 1860-1914 рр., Є. А. Ганжов (Ганжов, 2013) – діяльність кредитно-фінансових установ Курської губернії, А. К. Кирилов (Кириллов, 2002, 2003) – діяльність банків Західного Сибіру в другій чверті XIX – на початку XX ст., А. А. Ішкініна (Ішкініна, 2010) – діяльність Уфимського відділення Державного банку Російської імперії тощо.

Висновки. Отже, проблеми грошового обігу та діяльності банківсько-кредитних установ на теренах Наддніпрянської України в пореформену добу стали предметом дослідження у працях багатьох сучасних науковців. Проте окремі питання грошового обігу в губерніях Наддніпрянської України, зокрема, особливості грошових реформ, купівельна спроможність грошей, ставлення населення до грошових знаків та боротьба владних інститутів із фальшивомонетництвом, на наше переконання, усе ж залишаються недостатньо дослідженими в сучасній історіографії. У той же час вивченням проблем банківської діяльності займаються не лише історики, а і юристи та економісти. Це, на нашу думку, пов'язано із прикладним характером подібних досліджень, адже вивчення досвіду функціонування банківських установ, часом навіть негативного, може враховуватися у розв'язанні проблем сучасності, на чому і наголошують фахівці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьич Б.В. (1991). Банкирские дома в России 1860-1914 гг. Очерки истории частного предпринимательства. Ленинград. 198 с.
2. Андрюшин С. А. (2004). Особенности денежного обращения в России: уроки истории. *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М. : Древлехранилище. С. 115-124.
3. Байбиков В.Ю. (2014). Денежная реформа С.Ю. Витте в оценке консерваторов. *Гуманитарные науки*. №1. С. 52–57.

4. Бойко-Гагарин А. С. (2017). Половина матрицы фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова. *Банковский вестник*. Минск. №12(653). С. 57-68.

5. Бойко-Гагарин А. С. (2019). Половина матриці для підробки 1 копійки Російської імперії кін. XIX – початку XX ст. *Конотопські читання*. №10. С. 68-72.

6. Бруханчик Е. А. (2011). Положение банковских служащих в белорусских губерниях Российской империи в начале XX в. *Труд. Профсоюзы. Общество*. № 3. С. 75-77.

7. Бруханчик Е. А. (2019). Русская историография кредитно-финансовой системы Российской империи (1861-1914): подходы к изучению, методология и методика исследования. *Журнал Белорусского государственного университета. История*. № 3. С. 101-109.

8. Бугров О. В. (2004). На пути к «золотому рублю». *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М.: Древлехранилище. С. 68-79.

9. Бугров О. В. (2012). Государственный банк 1860-1917. М.: ЗАО ИПК «Интеркрим–Пресс». 263 с.

10. Бугров О. В. (2013). Золотой стандарт в России: выбор пути (1867-1897). *Деньги, экономика и общество: материалы междунар. нумизматического симпозиума при САН*. Кошице. С. 84-87.

11. Васильев Я.А. (1998). Банки Новгородской губернии и их деятельность. 1860-1914 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Новгород. 15 с.

12. Венгерська В.О. (1997). Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. Київ. 40 с.

13. Венгерська В.О. (1998). Розвиток кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Житомир. 196 с.

14. Ганжов Е. А. (2013). Провинциальные кредитно-финансовые учреждения России и их вклад в развитие народного хозяйства в период с 1861 по 1917 гг. (на материалах Курской губернии): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Белгород. 25 с.

15. Грузицкий Ю. Л. (2002). Городские общественные банки дореволюционной России (история возникновения и развития). *Финансы и кредит*. №11. С. 58-62.

16. Демешко Ю.О. (2013). Участь купецтва у функціонуванні банківської сфери Новоросійського краю (початок ХІХ ст. – 60-ті рр. ХІХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст.* Вип. 22. С. 26-33.

17. Дерев'янкін Т. І., Сайкевич О. Д. (2000). З історії державного регулювання ринкової економіки Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Історія нар. госп-ва та екон. думки України: Міжвід. зб. наук. праць*. Вип. 31-32. С. 54-67.

18. Довжук І.В. (2013). Діяльність Селянського поземельного банку в Україні на початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Вип. 22. С. 34-39.

19. Донченко Л. (2001). Штрихи до історії розвитку кредитної системи Російської імперії. *Вісник Національного банку України*. № 8. С. 49-53.

20. Дроздова Е. А. (2009). Уровень образования банковских служащих в Беларуси (начало ХХ в.). *Образование и наука в Беларуси: актуальные проблемы и перспективы развития в ХХІ в.: матер. научно-практич. конф. молодых ученых БГПУ, Минск, Беларусь, 30 мая 2008 г. Минск*. С. 110-112.

21. Дружкова І.С. (2001). Приватні кредитні заклади Одеси (1796-1830 рр.). *Записки історичного факультету*. №11. С. 246-249.

22. Дружкова І.С. (2004). Кредитно-банківські установи на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. (історичний аспект): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса. 220 с.

23. Дружкова І.С. (2005). Правові умови розвитку кредитно-банківських установ в 1860-70-х рр. ХІХ ст. на Півдні України. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. Вип. 5. С. 42-52.

24. Дружкова І.С. (2006). Формування та розвиток кредитно-банківських установ в Одесі в пореформений період (1870-х рр.). С. 90–98. URL: <http://istznu.org/page/issues/21/21/druzhkova.pdf>

25. Ишкинина А. А. (2010). Деятельность Уфимского отделения Государственного банка Российской империи во

второй половине XIX – начале XX в. (1865-1917 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Уфа. 28 с.

26. Кириллов А. К. (2001). Городские общественные банки как часть городского хозяйства. *Муниципальная экономика*. №2. С. 34-45.

27. Кириллов А. К. (2002). Городские банки Западной Сибири во второй четверти XIX – початку XX века.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Новосибирск. 349 с.

28. Кириллов А. К. (2003). Городские банки Западной Сибири (вторая четверть XIX – начало XX века). Новосибирск: «Офсет». 192 с.

29. Кочисов Г. Г. (2011). Городские общественные банки в системе местных финансов России второй половины XIX века : автореф. дис. ... канд. экономич. наук: 08.00.01. Москва. 25 с.

30. Краснікова О.М. (1999). З історії становлення і функціонування земельних банків в Україні (1861–1918 рр.). *Український історичний журнал*. №6. С. 64-69.

31. Крохмалюк Д. (2000). Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 р.). *Вісник НБУ*. 9. С. 58-63.

32. Левицький В. О. (2018). Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині XIX - на початку XX століття. Броди: Просвіта. 391 с.

33. Левичёва И. Н. (2004). Особенности становления денежной системы и проведения денежных реформ в России в XIX – начале XX вв. *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М.: Древлехранилище. С. 98-115.

34. Мартынов С.Д. (1993). Финансы и банкирский промысел: Штиглиц, Гинцбурги, Поляковы, Рябушинские. Санкт-Петербург: Пирс. 89 с.

35. Мельников М. В. (2008). Этапы проведения денежной реформы С Ю. Витте. *Вестник Челябинского государственного университета*. 15 (116). С. 49-54.

36. Мельников М. В. (2010). Судьба золотого рубля: споры между сторонниками и противниками денежной реформы С. Ю. Витте (1895-1897 гг.). *Новый исторический вестник*. 23. С. 11-22.

37. Міщенко В. І., Корогод Г. І. (1999). Становлення і розвиток кредитно-фінансової системи на Сумщині (XIX – поч. XX ст.). Суми: Слобожанщина, 76 с.
38. Молчанов В. Б. (2011а). Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.) на життєвий рівень населення Підросійської України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* Вип. 19. С. 129-150.
39. Молчанов В.Б. (2011b). Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* Вип. 18. С. 95-104.
40. Москалюк М. М. (2007). Загальний нарис промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст. Тернопіль: Вид-во Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. 257 с.
41. Москалюк М. М. (2009). Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. Тернопіль : Рада. 336 с.
42. Москалюк М. М. (2012). Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття : монографія. Тернопіль : ТНПУ. 299 с.
43. Мошенський С.З. (2014). Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London. 453 с.
44. Муравьєва Л. А. (2004). Денежная реформа С. Ю. Витте (1895-1897 гг.). *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей.* М. : Древлехранилище. С. 79-87.
45. Муравьева Л.А. (2013). Банки и кредит в России во второй половине XIX – начале XX в. *Финансы и кредит.* 45 (573). С.71-80.
46. Муравьёва Л. А. (2014). Реформы министра финансов Н. Х. Бунге. *Финансы и кредит.* №17. С. 51-61.
47. Новікова І. Е. (2006а). З історії становлення вітчизняної банківської системи ринкового типу другої половини XIX – початку XX ст. *Актуальні проблеми економіки.* № 8 (62). С. 3-9.
48. Новікова І. Е. (2006b). Організація банківської справи на Поділлі (друга половина XIX – початок XX ст. *Формування ринкових відносин в Україні.* № 12 (67). С. 131-135.

49. Новікова І. Е. (2006с). Становлення банківської системи Києва в другій половині XIX – на початку XX ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: економіка.* № 90. С. 50-53.

50. Новікова І. Е. (2007а). Загальноросійська політика та її роль у становленні та розвитку вітчизняної банківської системи ринкового типу в другій половині XIX ст. *Фінансова система України: становлення та розвиток: Збірник наук. праць.* Острог: вид-во Національний університет «Острозька академія». Вип. 9.: У 4-х част. Ч.3. С. 130-140.

51. Новікова І. Е. (2007б). Формування вітчизняної банківської системи у другій половині XIX ст.: структура та функціональне призначення. *Історія народного господарства та екон. думки України.* Вип. 39-40. С. 172-180.

52. Новікова І. Е. (2009а). Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (другої половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.01. Київ. 19 с.

53. Орлик В.М. (2003). Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал.* 2. С. 66-73.

54. Орлик В. М. (2007). Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип.13. С. 83-86.

55. Орлик В.М. (2011). До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVIII. С. 59-64.

56. Орлик М. В. (2018). Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії та Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII–на початку XIX ст. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки.* Вип.1 (43). С. 75-82.

57. Орлик М. В. (2019а). Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII–початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки.* Полтава. 2019. №1 (92). С. 6-14.

58. Орлик М. В. (2019b). Розвиток банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Економічний вісник університету: зб. наук праць*. Переяслав-Хмельницький. Вип. 42. С. 217-223.

59. Орлик С. В. (2012). До питання реалізації фіскальної політики уряду земськими інституціями українських губерній Російської імперії. *NOVA UKRAINA. Zeszyty historyczno-politologiczne*. № 12. С. 5-13.

60. Орлик С. (2013a). Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. *Наукові записки з української історії : зб. наук. статей*. Вип.33. С. 259-262.

61. Орлик С. (2013b). К вопросу денежной реформы 1862-1863гг. в Российской империи. *Деньги, экономика и общество: материалы междунар. нумизматического симпозиума при САН (г. Кошице, Словакия, 16-19 мая 2013 г.)*. Кошице. С. 82-83.

62. Орлик С. В. (2015). Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. Число 26–27. С. 141-148.

63. Орловський Б. М. (1997). Селянські господарства України і становлення ринкових відносин після реформи 1861 р. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України: Міжвід. зб. наук. праць*. Вип. 29. С. 81-89.

64. Петишкина С. (1995). Первая банковская революция в России закончилась тогда же, когда началась первая социалистическая – в 1917 году. *Деловые люди*. № 55. С. 72-76.

65. Погребинская В. А. (2009). Социально-экономические проблемы России второй половины XIX – начала XX века. М.: ИНФРА-М. 209 с.

66. Рогачевская М. А. (2017). Н. Х. Бунге – российский учёный-экономист и государственный деятель XIX века. *Историко-экономические исследования*. Т.18. №2. С. 279-308.

67. Рукавицын И. А. (2013a). Финансовые и кредитные учреждения Украины конца XIX – начала XX века в открытках, документах и фотографиях: в 2 т. Киев: Книга-плюс, Т. 1. 352 с.: ил.; Т. 2. 368 с.: ил.

68. Рукавіцин І. (2013b). Установи Державного банку на українських землях на початку ХХ століття. *Вісник Національного банку України*. № 5. С. 4-9.

69. Савич В. (2004). Державний земельний (іпотечний) банк як елемент інфраструктури іпотечного ринку. *Банківська справа*. № 3. С. 10-16.

70. Саломатина С. А. (2015). Интеграционные процессы в банковской системе Российской империи в конце XIX в.: статистический анализ. *Электронный научно-образовательный журнал. История*. Москва. Т. 41. №6(8-41).

71. Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. (2004). Історія грошей і банківництва: підручник. Київ. 340

72. Степанов В. Л. (2004а). Предпосылки денежной реформы С. Ю. Витте: политика министра финансов И. А. Вышнеградского (1887-1892). *Отечественная история*. № 5. С.49-69.

73. Степанов В.Л. (2004б). Разработка концепции денежной реформы 1895–1897 гг.: роль предшественников С. Ю. Витте. *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М. : Древлехранилище. С. 60-66.

74. Ткаченко А. О. (2001). Нормативно-правове регулювання діяльності міських громадських банків у другій половині ХІХ ст. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. С. 92-94.

75. Ткаченко А. О. (2000). Положення про міські громадські банки 1862 р. як джерело нормативноправового регулювання банківської діяльності. *Збірник наукових праць, присвячений 75-річчю Державного архіву Сумської області (Суми, 25–27 трав. 2000 р.)*. Суми : Сумський обласний архів. С. 79-83.

76. Ткаченко А. О. (2010). Створення та розвиток системи міських громадських банків у Росії в другій половині ХІХ ст. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 5(44). С. 211-216.

77. Шандра В. І. (2012). Розвиток банківської справи та її організаційних форм в Україні (другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. ХХХІІ. С. 145-149.

78. Шапкин И. Н. (1999). Из истории лоббизма в России. Представительские организации российского капитала во второй половине XIX – начале XX веков. М.: МАЭП. 200 с.

79. Шевченко В. В. (2008а). Організація функціонування банкірських установ Південної України (XIX - початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* Вип. 15. С. 189-194.

80. Шевченко В. В. (2008b). Правове регулювання банкірської діяльності у підросійській Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний збірник.* Вип. 11. С. 133-139.

81. Шевченко В. В. (2009). Приватна банкірська діяльність на території Південної України XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 246 с.

82. Шевченко В. В. (2010). Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.). Київ. 266 с.

83. Шевченко В. В. (2012). Стан та перспективи вивчення банкірського підприємництва на Півдні України в XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 20. С. 317-328.

84. Ярошенко Т. (2006). Наукові комунікації ХХІ століття: електронні ресурси для науки та освіти України. *Бібліотечний вісник.* № 5. С. 17-22.

85. Orlyk, S. (2015). Financial reforms and currency in the Russian Empire in the 60-ies of the XIX century. Pieniądz a propaganda. *Wspólne dziedzictwo Europy.* Warszawa, p. 212-216.

REFERENCES

1. Ananich, B.V. (1991). *Bankirskie doma v Rossii 1860-1914 gg. Ocherki istorii chastnogo predprinimatelstva* [Banking houses in Russia 1860-1914. Essays on the history of private enterprise]. Leningrad [in Russian].

2. Andryushin, S. A. (2004). Osobennosti denezhnogo obrashcheniya v Rossii: uroki istorii [Features of money circulation in Russia: history lessons]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles.* М.: Drevlekhranilishche, 115-124 [in Russian].

3. Baybikov, V.Yu. (2014). Denezhnaya reforma S.Yu. Vitte v otsenke konservatorov [Monetary reform S.Yu. Witte in the assessment of conservatives]. *Gumanitarnye nauki – Humanitarian sciences*, 1, 52-57 [in Russian].

4. Boyko-Gagarin, A. S. (2017). Polovina matrytsy falshivomonetchika dlya poddelki rublya Nikolaya II Romanova [Half of the counterfeit's mattress to fake the ruble of Nikolai II Romanov]. *Bankovskiy vestnik – Banking Bulletin*. Minsk, 12(653), 57-68 [in Russian].

5. Boiko-Haharyn, A. S. (2019). Polovyna matrytsi dlia pidrobky 1 kopiiky Rosiiskoi imperii kin. XIX – pochatku XX st [Half of the matrix for fake 1 penny of the Russian Empire. XIX–early XX centuries]. *Konotopski chytannia – Konotop reading*, 10, 68-72 [in Ukrainian].

6. Brukhanchik, Ye. A. (2011). Polozhenie bankovskikh sluzhashchikh v belorusskikh guberniyakh Rossiyskoy imperii v nachale XX v. [The position of bank employees in the Belarusian provinces of the Russian Empire in the early XX century]. *Trud. Profsoyuzy. Obshchestvo. – Labor. Unions. Society*, 3, 75-77 [in Russian].

7. Brukhanchik, Ye. A. (2019). Russkaya istoriografiya kreditno-finansovoy sistemy Rossiyskoy imperii (1861-1914): podkhody k izucheniyu, metodologiya i metodika issledovaniya [Russian historiography of the credit and financial system of the Russian Empire (1861-1914): approaches to study, methodology and methodology of research]. *Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya – Journal of the Belarusian State University. History*, 3, 101-109 [in Russian].

8. Bugrov, O. V. (2004). Na puti k «zolotomu rublyu» [On the way to the «golden ruble»]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles*. M.: Drevlekhranilishche, 68-79 [in Russian].

9. Bugrov, O. V. (2012). *Gosudarstvennyy bank 1860-1917* [State Bank 1860-1917. Series: History. Finance. Economy]. M.: ZAO «Interkrim–Press» [in Russian].

10. Bugrov, O. V. (2013). Zolotoy standart v Rossii: vybor puti (1867–1897) [The Gold Standard in Russia: The Choice of the Way

(1867-1897)]. *Dengi, ekonomika i obshchestvo: materialy mezhdunar. numizmaticheskogo simpoziuma pri SAN*. Koshitse, 84-87 [in Russian].

11. Vasilev Ya.A. (1998). Banki Novgorodskoy gubernii i ikh deyatelnost. 1860–1914 gg. [Banks of the Novgorod province and their activities. 1860-1914]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Novgorod [in Russian].

12. Venherska, V.O. (1997). *Utvorennia ta diialnist derzhavnykh bankivskykh ustanov na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX st.* [Establishment and Activity of State Banking Institutions in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th century]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Venherska, V.O. (1998). Rozvytok kredytno-bankivskoi systemy na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX st. [Development of credit-banking system in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th century.]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].

14. Ganzhov, Ye. A. (2013). Provintsialnye kreditno-finansovye uchrezhdeniya Rossii i ikh vklad v razvitie narodnogo khozyaystva v period s 1861 po 1917 gg. (na materialakh Kurskoy gubernii) [Provincial financial institutions of Russia and their contribution to the development of the national economy in the period from 1861 to 1917 (based on materials from the Kursk province)]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Belgorod[in Russian].

15. Gruzitskiy, Yu. L. (2002). Gorodskie obshchestvennye banki dorevolutsionnoy Rossii (istoriya vzniknoveniya i razvitiya) [City public banks of pre-revolutionary Russia (history of origin and development)]. *Finansy i kredit. – Finance and Credit*, 11, 58-62 [in Russian].

16. Demeshko, Yu.O. (2013). Uchast kupetstva u funktsionuvanni bankivskoi sfery Novorosiiskoho kraiu (pochatok XIX st. – 60-ti rr. XIX st.) [Participation of the merchants in the functioning of banking sector of the Novorussia region (the beginning of the XIX century – 60th XIX century)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 22, 26-33 [in Ukrainian].

17. Derev'iankin, T. I. & Saikevych, O. D. (2000). Z istorii derzhavnogo rehuliuвання rynkovoi ekonomiky Rosiiskoi imperii

(druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [From the history of state regulation of market economy of the Russian Empire (second half of XIX – beginning of XX centuries)]. *Istoriia nar. hosp-va ta ekon. dumky Ukrainy – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 31-32, 54-67 [in Ukrainian].

18. Dovzhuk, I. V. (2013). Diialnist Selianskoho pozemelnoho banku v Ukraini na pochatku XX st. [The work of Rural Land Bank in Ukraine in the beginning of XX-th century]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 22, 34-39 [in Ukrainian].

19. Donchenko, L. (2001). Shtrykhy do istorii rozvytku kredytnoi systemy Rosiiskoi imperii [Strokes to the history of the credit system of the Russian Empire]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 8, 49-53 [in Ukrainian].

20. Drozdova, Ye. A. (2009). Uroven obrazovaniya bankovskikh sluzhashchikh v Belarusi (nachalo XX v.) [The level of education of bank employees in Belarus (early XX century)]. *Obrazovanie i nauka v Belarusi: aktualnye problemy i perspektivy razvitiya v XXI v.: materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii molodykh uchenykh BGPU, Minsk, Belarus*, 110-112 [in Russian].

21. Druzhkova, I. S. (2001). Pryvatni kredytni zaklady Odesy (1796-1830 rr.) [Private credit institutions of Odessa (1796-1830)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*, 11, 246-249 [in Ukrainian].

22. Druzhkova, I. S. (2004). Kredytно-bankivski ustanovy na Pivdni Ukrainy v XIX – na pochatku XX st. (istorychnyi aspekt) [Credit institutions in the south of Ukraine in the XIX – early XX centuries. (Historical aspect)]: *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

23. Druzhkova, I.S. (2005). Pravovi umovy rozvytku kredytно-bankivskykh ustanov v 1860-70-kh rr. XIX st. na Pivdni Ukrainy [Legal conditions for the development of credit institutions in the 1860-70's of the XIX century. in the south of Ukraine]. *Intelihentsiia i vlada. Serii: Istoriia – Intelligentsia and power. Series: History*, 5, 42-52 [in Ukrainian].

24. Druzhkova, I.S. (2006). Formuvannia ta rozvytok kredytно-bankivskykh ustanov v Odesi v poreformeniy period (1870-kh rr.)

[Formation and development of credit-banking institutions in Odessa during the post-reform period (1870's)]. 90–98. URL : <http://istznu.org/page/issues/21/21/druzhkova.pdf> [in Ukrainian].

25. Ishkinina, A. A. (2010). Deyatel'nost' Ufimskogo otdeleniya Gosudarstvennogo banka Rossiyskoy imperii vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v. (1865–1917 gg.) [The activities of the Ufa branch of the State Bank of the Russian Empire in the second half of the XIX – beginning of XX centuries. (1865-1917)]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Ufa [in Russian].

26. Kirillov, A. K. (2001). Gorodskie obshchestvennye banki kak chast gorodskogo khozyaystva [City public banks as part of the urban economy]. *Munitsipalnaya ekonomika – Municipal economy*, 2, 34-45. [in Russian].

27. Kirillov, A. K. (2002). Gorodskie banki Zapadnoy Sibiri vo vtoroy chetverti XIX – pochatku XX veka [City banks of Western Siberia in the second quarter of the 19th century – the cob of the 20th century]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Novosibirsk [in Russian].

28. Kirillov, A. K. (2003). *Gorodskie banki Zapadnoy Sibiri (vtoraya chetvert' XIX – nachalo XX veka)* [City banks of Western Siberia (the second quarter of the XIX – the beginning of the XX century)]. Novosibirsk: «Ofset» [in Russian].

29. Kochisov, G. G. (2011). Gorodskie obshchestvennye banki v sisteme mestnykh finansov Rossii vtoroy poloviny XIX veka [City public banks in the local finance system of Russia in the second half of the 19th century]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].

30. Krasnikova, O. M. (1999). Z istorii stanovlennia i funktsionuvannia zemelnykh bankiv v Ukraini (1861–1918 rr.) [From the history of formation and functioning of land banks in Ukraine (1861-1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 64-69 [in Ukrainian].

31. Krokhmaliuk, D. (2000). Bankivska sprava v Ukraini u skladi Rosiiskoi imperii (druha polovyna KhIKh st. – 1917 r.) [Banking in Ukraine within the Russian Empire (second half of the 19th century – 1917)]. *Visnyk NBU – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 9, 58-63[in Ukrainian].

32. Levytskyi, V. O. (2018). Lehka promyslovist ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Light industry of Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of XIX – early XX century]. Brody: Prosvita [in Ukrainian].

33. Levicheva, I. N. (2004). Osobennosti stanovleniya denezhnoy systemy i provedeniya denezhnykh reform v Rossii v XIX – nachale XX vv. [Features of the formation of the monetary system and the implementation of monetary reforms in Russia in the XIX and early XX centuries]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles*. Moskva: Drevlekhranilishche, 98-115[in Russian].

34. Martynov, S. D. (1993). Finansy i bankirskiy promysel: Shtiglits, Gintsburgi, Polyakovy, Ryabushinskie [Finance and banking: Stieglitz, Gunzburg, Polyakov, Ryabushinsky]. Sankt-Peterburg: Pirs [in Russian].

35. Melnikov, M. V. (2008). Etapy provedeniya denezhnoy reformy S Yu. Vitte [Stages of monetary reform S. Yu. Witte]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Chelyabinsk State University*, 15(116), 49-54 [in Russian].

36. Melnikov, M. V. (2010). Sudba zolotogo rublya: spory mezhdru storonnikami i protivnikami denezhnoy reformy S. Yu. Vitte (1895-1897 gg.) [The fate of the golden ruble: disputes between supporters and opponents of monetary reform S. Yu. Witte (1895-1897)]. *Novyy istoricheskiy vestnik – New historical bulletin*, 23, 11-22 [in Russian].

37. Mishchenko, V. I. & Korohod, H. I. (1999). Stanovlennia i rozvytok kredytno-finansovoi systemy na Sumshchyni (XIX – poch. XX st.) [Formation and development of credit and financial system in Sumy region (XIX – early XX centuries)]. Sumy : Slobozhanshchyna [in Ukrainian].

38. Molchanov, V. B. (2011a). Vplyv hroshovoi reformy S. Yu. Vitte (1895–1898 rr.) na zhyttievyi riven naselennia Pidrosiiskoi Ukrainy [Impact of monetary reform of S. Yu. Witte (1895-1898) on the living standards of the population of Sub-Russian Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX– Pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*,19, 129-150[in Ukrainian].

39. Molchanov, V.B. (2011b). Vplyv selianskoi reformy 1861 r. na dobrobut naselennia Ukrainy [Influence of the peasant reform of 1861 on the welfare of the population of Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 18, 95-104 [in Ukrainian].

40. Moskaliuk, M. M. (2007). Zahalnyi narys promysloвого rozvytku Ukrainy u druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [General sketch of industrial development of Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth century]. Ternopil [in Ukrainian].

41. Moskaliuk, M. M. (2009). Rozvytok pererobnoi promyslovosti u Naddnyprianskii Ukraini v druii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Development of processing industry in the Dnieper Ukraine in the second half of the XIX – early XX century]. Ternopil [in Ukrainian].

42. Moskaliuk, M. M. (2012). Rozvytok obrobnoi promyslovosti ukraïnskykh hubernii Rosiiskoi imperii v druii polovyni XIX - na pochatku XX stolittia [The development of manufacturing industry of Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the XIX – early XX century]. Ternopil [in Ukrainian].

43. Moshenskyi, S. Z. (2014). Finansovi tsentry Ukrainy ta rynok tsinnykh paperiv industrialnoi epokhy [Financial centers of Ukraine and the securities market of the industrial era]. London [in Ukrainian].

44. Muraveva, L. A. (2004). Denezhnaya reforma S. Yu. Vitte (1895-1897 gg.) [Monetary reform S. Yu. Witte (1895–1897)]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles*. Moskova : Drevlekhranilishche. 79-87 [in Russian].

45. Muraveva, L.A. (2013). Banki i kredit v Rossii vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v. [Banks and credit in Russia in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 45 (573), 71-80 [in Russian].

46. Muraveva, L. A. (2014). Reformy ministra finansov N. Kh. Bunge [Reforms of the Minister of Finance N. Kh. Bunge]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 17, 51–61 [in Russian].

47. Novikova, I. E. (2006a). Z istorii stanovlennia vitchyznianoï bankivskoi systemy rynkovoho typu druii polovyni XIX –

pochatku XX st. [From the history of formation of the domestic banking system of the market type of the second half of XIX – beginning of XX century]. *Aktualni problemy ekonomik - Current problems of the economy*, 8 (62), 3-9 [in Ukrainian].

48. Novikova, I. E. (2006b). Orhanizatsiia bankivskoi spravy na Podilli (druha polovyna XIX – pochatok XX st. [Organization of banking in Podillya (second half of XIX - beginning of XX century)]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini - Formation of market relations in Ukraine*, 12 (67), 131-135 [in Ukrainian].

49. Novikova, I. E. (2006c). Stanovlennia bankivskoi systemy Kyieva v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The formation of the banking system of Kiev in the second half of the XIX – early XX century]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Economics*, 90, 50-53[in Ukrainian].

50. Novikova, I. E. (2007a). Zahalnorosiiska polityka ta yii rol u stanovlenni ta rozvytku vitchyzniano bankivskoi systemy rynkovoho typu v druhii polovyni XIX st. [All-Russian policy and its role in the formation and development of the domestic banking system of market type in the second half of the nineteenth century]. *Finansova systema Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok – Financial system of Ukraine: formation and development*. Ostroh: vyd-vo Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia», 9, 3, 130-140[in Ukrainian].

51. Novikova, I. E. (2007b). Formuvannia vitchyzniano bankivskoi systemy u druhii polovyni XIX st.: struktura ta funktsionalne pryznachennia [Formation of the domestic banking system in the second half of the 19th century: structure and function]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekon. dumky Ukrainy – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 39-40, 172-180 [in Ukrainian].

52. Novikova, I. E. (2009a). Rozvytok bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennia rynkovoho hospodarstva (druhoi polovyna XIX – pochatok XX st.) [Development of the Ukrainian banking system in the conditions of market economy formation (second half of XIX – beginning of XX century)]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

53. Orlyk, V.M. (2003). Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnya Rosiys'koyi imperiyi v kintsi XVIII – u XIX st. (na materialakh Kyivs'koyi huberniyi) [State chambers in the system of financial management of the Russian Empire at the end of XVIII – in the XIX century (on materials of the Kiev province)]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 66 -73 [in Ukrainian].

54. Orlyk, V. M. (2007). Selyanstvo Ukrayiny v fiskal'niy politytsi imperiy Romanovykh i Habsburhiv [The peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX-pochatku XX st. - Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 13, 83-86 [in Ukrainian].

55. Orlyk, V. M. (2011). *Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii* [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX-pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 18, 59-64 [in Ukrainian].

56. Orlyk, M. V. (2018). Zarodzhennia bankivskoi kredytnoi systemy v Rosiiskii imperii ta Naddniprianskii Ukraini u druhii polovyni XVIII–na pochatku XIX st. [The Genesis of Banking Credit System of Russian Empire and Pridneprovskyi Ukraine in the Second Half of XVIII – the Beginning of the XIX]. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 1 (43), 75-82 [in Ukrainian].

57. Orlyk, M. V. (2019a). Evoliutsiia lykhvarstva v Naddniprianskii Ukraini (druga polovyna XVIII–pochatok XX st.) [Evolution of usury in the Dnieper Ukraine (second half of XVIII – beginning of XX century)]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences*. Poltava, 1(92), 6-14 [in Ukrainian].

58. Orlyk, M. V. (2019b). Rozvytok bankivskoho kredyтування v Naddniprianskii Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The development of bank lending in the Dnieper Ukraine in the second half of the XIX - early XX century.]. *Ekonomichnyi*

visnyk universytetu – University Economic Bulletin. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 42, 217-223 [in Ukrainian].

59. Orlyk, S. V. (2012). Do pytannia realizatsii fiskalnoi polityky uriadu zemskymy instytutstiiamy ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii [On the Question of Government Fiscal Policy Implementation by Zemstvo Institutions of Ukrainian Provinces of the Russian Empire]. *Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne – New Ukraine. Historical and political science notebooks*, 12, 5-13 [in Ukrainian].

60. Orlyk, S. (2013a). Vplyv finansovykh reform na kurs rublia u 60-kh rokakh XIX stolittia v Rosiiskii imperii [The influence of the financial reforms on the exchange rate of the ruble in 60- th of the XIX c. in Russian Empire]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 33, 259-262 [in Ukrainian].

61. Orlik S. (2013b). K voprosu denezhnoy reformy 1862-1863gg. v Rossiyskoy imperii [On the issue of monetary reform 1862-1863. in the Russian Empire]. *Dengi, ekonomika i obshchestvo: materialy mezhdunarodnogo numizmaticheskogo simpoziuma pri SAN. Koshitse*. 82-83 [in Russian].

62. Orlyk, S. V. (2015). Rozminni marky ta kaznacheiski znaky u hroshovomu obihu v Ukraini v period Pershoi svitovoi viiny [Exchange Marks and Treasury Marks in Money Circulation in Ukraine during the First World War]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. Zbirka naukovykh prats – Special historical disciplines: questions of theory and methodology. Collection of scientific works*, 26-27, 141-148 [in Ukrainian].

63. Orlov's'kyy, B. M. (1997). Selyans'ki hospodarstva Ukrayiny i stanovlennya rynkovykh vidnosyn pislya reformy 1861 r. [Peasant farms of Ukraine and the formation of market relations after the 1861 reform]. *Istoriya nar. hosp-va ta ekon. dumky Ukrayiny – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 29, 81-89 [in Ukrainian].

64. Petishkina, S. (1995). Pervaya bankovskaya revolyutsiya v Rossii zakonchilas togda zhe, kogda nachalas pervaya sotsialisticheskaya – v 1917 godu [The first banking revolution in Russia ended when the first socialist revolution began in 1917]. *Delovye lyudi – Business people*, 55, 72-76 [in Russian].

65. Pogrebinskaya, V. A. (2009). Sotsialno-ekonomicheskie problemy Rossii vtoroy poloviny XIX – nachala XX veka [Socio-economic problems of Russia in the second half of the XIX – early XX centuries]. Moskva: INFRA-M. [in Russian]

66. Rogachevskaya, M. A. (2017). N. Kh. Bunge – rossiyskiy uchennyi-ekonomist i gosudarstvennyy deyatel XIX veka [N. Kh. Bunge – Russian economist and statesman of the 19th century]. *Istoriko-ekonomicheskie issledovaniya – Historical and economic research*, 18, 2, 279-308[in Russian] .

67. Rukavitsyn, I. A. (2013a). Finansovye i kreditnyye uchrezhdeniya Ukrainy kontsa XIX – nachala XX veka v otkrytkakh, dokumentakh i fotografiyakh [Financial and credit institutions of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries in postcards, documents and photographs]. Kiev: Knigaplyus, Vol. 1, 2 [in Russian].

68. Rukavitsyn, I. (2013b). Ustanovy Derzhavnoho banku na ukrayins'kykh zemlyakh na pochatku KhKh stolittya [State Bank institutions in Ukrainian lands in the early twentieth century]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrayiny – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 5, 4-9 [in Ukrainian].

69. Savych, V. (2004). Derzhavnyy zemel'nyy (ipotechnyy) bank yak element infrastruktury ipotechnoho rynku [State Land (Mortgage) Bank as an Element of Mortgage Market Infrastructure]. *Bankivs'ka sprava – Banking*, 3, 10-16 [in Ukrainian].

70. Salomatina, S. A. (2015). Integratsionnye protsessy v bankovskoy sisteme Rossiyskoy imperii v kontse XIX v.: statisticheskiy analiz [Integration processes in the banking system of the Russian Empire at the end of the 19th century: statistical analysis]. *Elektronnyy nauchno-obrazovatelnyy zhurnal. Istoriya - Electronic scientific and educational journal. History*. Moskva, 41, 6 (8-41) [in Russian].

71. Skomorovych, I. H., Reverchuk, S. K. & Malyk, Ya. Y. (2004). Istoriya hroshey i bankivnytstva [History of money and banking]. Kyiv [in Ukrainian].

72. Stepanov, V. L. (2004a). Predposylki denezhnoy reformy S. Yu. Vitte: politika ministra finansov I. A. Vyshnegradskogo (1887–1892) [Preconditions of monetary reform S. Yu. Witte: policy of the Minister of Finance I. A. Vyshnegradsky (1887–1892)]. *Otechestvennaya istoriya – National history*, 5, 49-69 [in Russian].

73. Stepanov, V.L. (2004b). Razrabotka kontseptsii denezhnoy reformy 1895–1897 gg.: rol predshestvennikov S. Yu. Vitte [Development of the concept of monetary reform 1895–1897: the role of predecessors S. Yu. Witte]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary Reforms of Russia: History and Present: Collection of Articles*. Moskva: Drevlekhranilishche. 60-66 [in Russian].

74. Tkachenko, A. O. (2001). Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti mis'kykh hromads'kykh bankiv u druhiy polovyni XIX st. [Legal regulation of the activity of urban public banks in the second half of the XX century] *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 8, 92-94 [in Ukrainian].

75. Tkachenko, A. O. (2000). Polozhennya pro mis'ki hromads'ki banky 1862 r. yak dzherelo normatyvnopravovoho rehulyuvannya bankivs'koyi diyal'nosti [Regulations on City Public Banks 1862 as a Source of Legal Regulation of Banking]. *Zbirnyk naukovykh prats', prysvyachenyi 75-richchyu Derzhavnoho arkhivu Sums'koyi oblasti – Collection of scientific works dedicated to the 75th anniversary of the State Archives of Sumy region*. Sumy : Sums'kyy oblasnyy arkhiv. 79-83 [in Ukrainian].

76. Tkachenko, A. O. (2010). Stvorennya ta rozvytok systemy mis'kykh hromads'kykh bankiv u Rosiyi v druhiy polovyni XIX st. [Creation and development of a system of urban public banks in the second half of the XIX century]. *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 5(44), 211-216 [in Ukrainian].

77. Shandra, V. I. (2012). Rozvytok bankivskoi spravy ta yii orhanizatsiinykh form v Ukraini (druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st.) [The development of banking and its organizational forms in Ukraine (the second part of the XIX century till the early XX century)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the History Department of Zaporizhzhya National University*, 32, 145-149 [in Ukrainian].

78. Shapkin, I. N. (1999). Iz istorii lobbizma v Rossii. Predstavitel'skie organizatsii rossiyskogo kapitala vo vtoroy polovine XIX – nachale XX vekav [From the history of lobbying

in Russia. Representative organizations of Russian capital in the second half of the XIX – early XX centuries]. M.: MAEP [in Russian].

79. Shevchenko, V. V. (2008a). Orhanizatsiya funktsiyuvannya bankirskiykh ustanov Pivdennoyi Ukrayiny (XIX - pochatok XX st.) [Organization of banking institutions in Southern Ukraine (XIX – beginning of XX centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 15, 189-194 [in Ukrainian].

80. Shevchenko, V. V. (2008b). Pravove rehulyuvannya bankirskoyi diyal'nosti u pidrosiys'kiy Ukrayini (kinets' XIX–pochatok XX st.) [Legal regulation of banking activity in sub-Russian Ukraine (end of XIX-beginning of XX century)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk – Ukrainian Historical Collection*, 11, 133-139 [in Ukrainian].

81. Shevchenko, V. V. (2009). *Pryvatna bankirsk'ka diyal'nist'na terytoriyi Pivdennoyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* [Private banking in the territory of Southern Ukraine in the 19th – early 20th centuries]: Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

82. Shevchenko, V. V. (2010). *Pryvatne bankirsk'ke pidpryyemnytstvo v Odesi (XIX – pochatok XX st.)* [Private banking in Odessa (XIX – beginning of XX century)]. Kyiv [in Ukrainian].

83. Shevchenko, V. V. (2012). Stan ta perspektyvy vyvchennya bankirskoho pidpryyemnytstva na Pivdni Ukrayiny v XIX – na pochatku XX st. [Status and Prospects of Studying Banking Entrepreneurship in the South of Ukraine in the XIX – early XX centuries]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 20, 317-328 [in Ukrainian].

84. Yaroshenko, T. (2006). Naukovi komunikatsiyi XXI stolittya: elektronni resursy dlya nauky ta osvity Ukrayiny [Scientific Communications of the 21st century: tlectronic resources for science and education of Ukraine]. *Bibliotechnyy visnyk – Library Bulletin*, 5, 17-22 [in Ukrainian].

85. Orlyk, S. (2015). Financial reforms and currency in the Russian Empire in the 60-ies of the XIX century. Pieniądz a propaganda. Wspólne dziedzictwo Europy. Warszawa. 212-216 [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасні історіографічні джерела як складову наукової комунікації з проблем державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період. Наголошено, що саме в наукових працях розглядаються актуальні та дискусійні питання, а автори через свої дослідження комунікують з іншими дослідниками, намагаючись аргументувати свою точку зору.

Доведено, що проблеми грошового обігу та діяльності банківсько-кредитних установ на теренах Наддніпрянської України в пореформену добу стали предметом дослідження в працях багатьох сучасних науковців. Проте окремі питання грошового обігу в губерніях Наддніпрянської України, зокрема, особливості грошових реформ, купівельна спроможність грошей, ставлення населення до грошових знаків та боротьба владних інститутів із фальшивомонетництвом, усе ж залишаються недостатньо дослідженими в сучасній історіографії. У той же час вивченням проблем банківської діяльності займаються не лише історики, а й юристи та економісти. Це пов'язано із прикладним характером подібних досліджень, адже вивчення досвіду функціонування банківських установ, часом навіть негативного, може враховуватися в розв'язанні проблем сучасності, на чому і наголошують фахівці. Отже, проблеми грошового обігу та діяльності банківсько-кредитних установ на теренах Наддніпрянської України в пореформену добу відображені в низці історіографічних джерел, які становлять собою надзвичайно важливу складову сучасної наукової комунікації.

Ключові слова: наукова комунікація, історіографічні джерела, грошовий обіг, банківсько-кредитні установи, Наддніпрянська Україна, пореформений період.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены современные историографические источники как составляющая научной коммуникации по проблемам государственного регулирования денежного обращения и деятельности финансово-кредитных

учреждений в Приднепровской Украине в пореформенный период. Отмечено, что именно в научных трудах рассматриваются актуальные и дискуссионные вопросы, а авторы через свои исследования общаются с другими исследователями, пытаются аргументировать свою точку зрения.

Доказано, что проблемы денежного обращения и деятельности банковско-кредитных учреждений на территории Приднепровской Украине в пореформенную эпоху стали предметом исследования в трудах многих современных ученых. Однако отдельные вопросы денежного обращения в губерниях Приднепровской Украины, в частности, особенности денежных реформ, покупательная способность денег, отношение населения к денежным знакам и борьба властных институтов с фальшивомонетничеством, все же остаются недостаточно исследованными в современной историографии. В то же время изучением проблем банковской деятельности занимаются не только историки, но и юристы, и экономисты. Это связано с прикладным характером подобных исследований, ведь изучение опыта функционирования банковских учреждений, порой даже отрицательного, может учитываться в решении проблем современности, на чем и акцентируют специалисты. Следовательно, проблемы денежного обращения и деятельности банковско-кредитных учреждений на территории Приднепровской Украины в пореформенную эпоху отражены в ряде историографических источников, которые представляют собой чрезвычайно важную составляющую современной научной коммуникации.

Ключевые слова: научная коммуникация, историографические источники, денежное обращение, банковско-кредитные учреждения, Наддніпрянська Україна, пореформенний період.